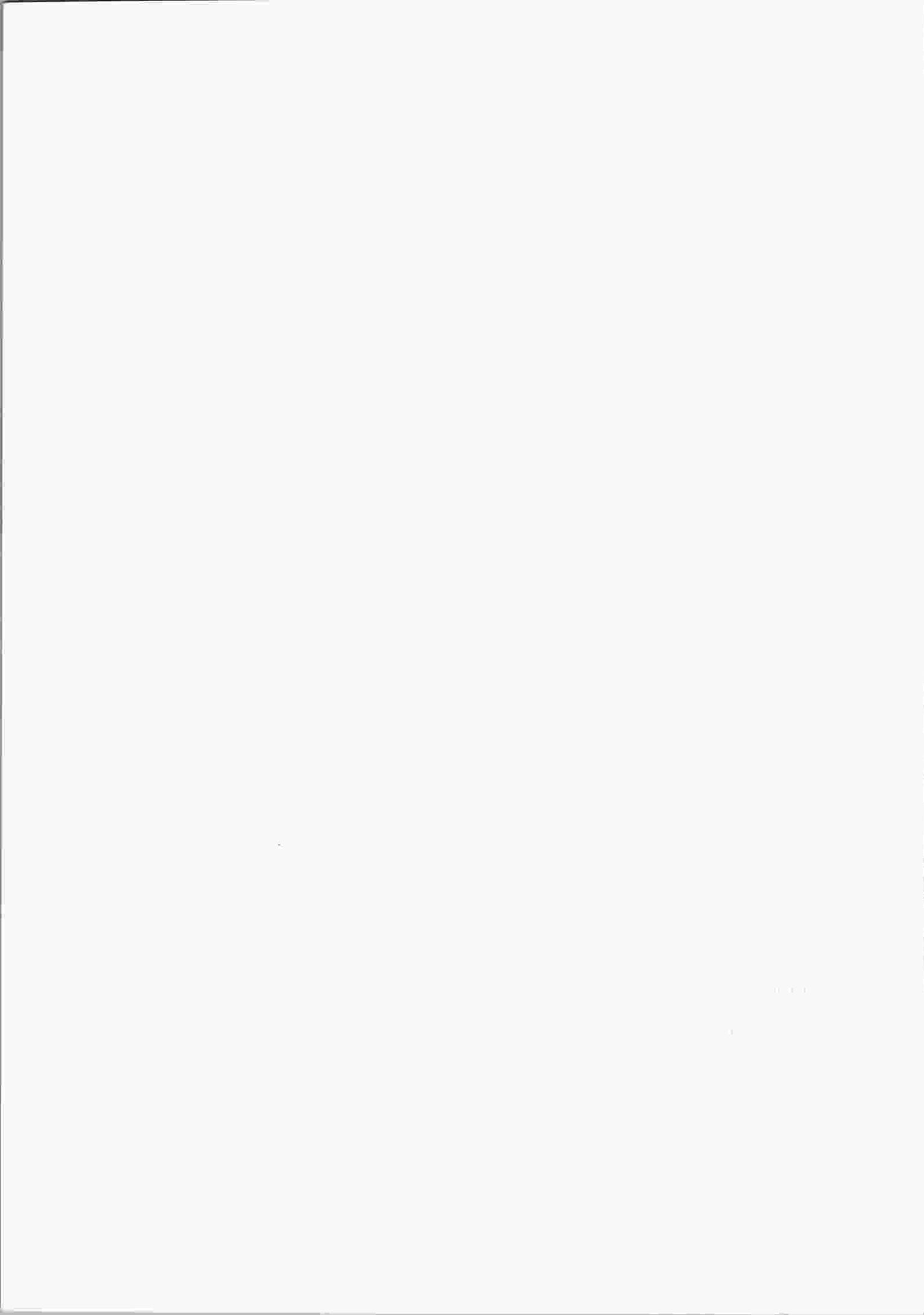

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 9. 1992.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1–180, Zagreb, 1992.

Časopis koji je prethodio
Prinosi 1.1983
Prilozi 2.1985 3–4.1986–1987 5–6.1988–1989 7.1990 8.1991

Nakladnik Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU U ZAGREBU

Adresa uredništva Address of the editor's office

Institut za arheologiju u Zagrebu
41000 Zagreb, Avenija Vukovar 68
Telefon/phone 041/517–874 i 537–669 fax 041/537–613

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

ŽELIKO TOMIČIĆ

Redakcijski odbor/Editorial committee

MARIJA BUZOV, Zagreb	ZORKO MARKOVIĆ, Koprivnica
KORNELIJA MINICHREITER, Zagreb	BRANKA MIGOTTI, Zagreb
ŽELIKO TOMIČIĆ, Zagreb	ZDENKO VINSKI, Zagreb
Urednici	Članovi

Prijevod na engleski/English translation

BARBARA SMITH–DEMO i RAJKA MAKJANIĆ–DAVISON

Prijevod na njemački/German translation

BRANKA OHRNJEĆ

Dizajn/Design

ROKO BOLANČA

Lektura/Language editor

ANTE STAMAĆ

Korektura/Proofreaders

MARIJA BUZOV i ŽELIKO TOMIČIĆ

Grafička priprema/DTP

D&N, Zagreb, Ozaljska 23

Tisak/Printed by

Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićeva 18

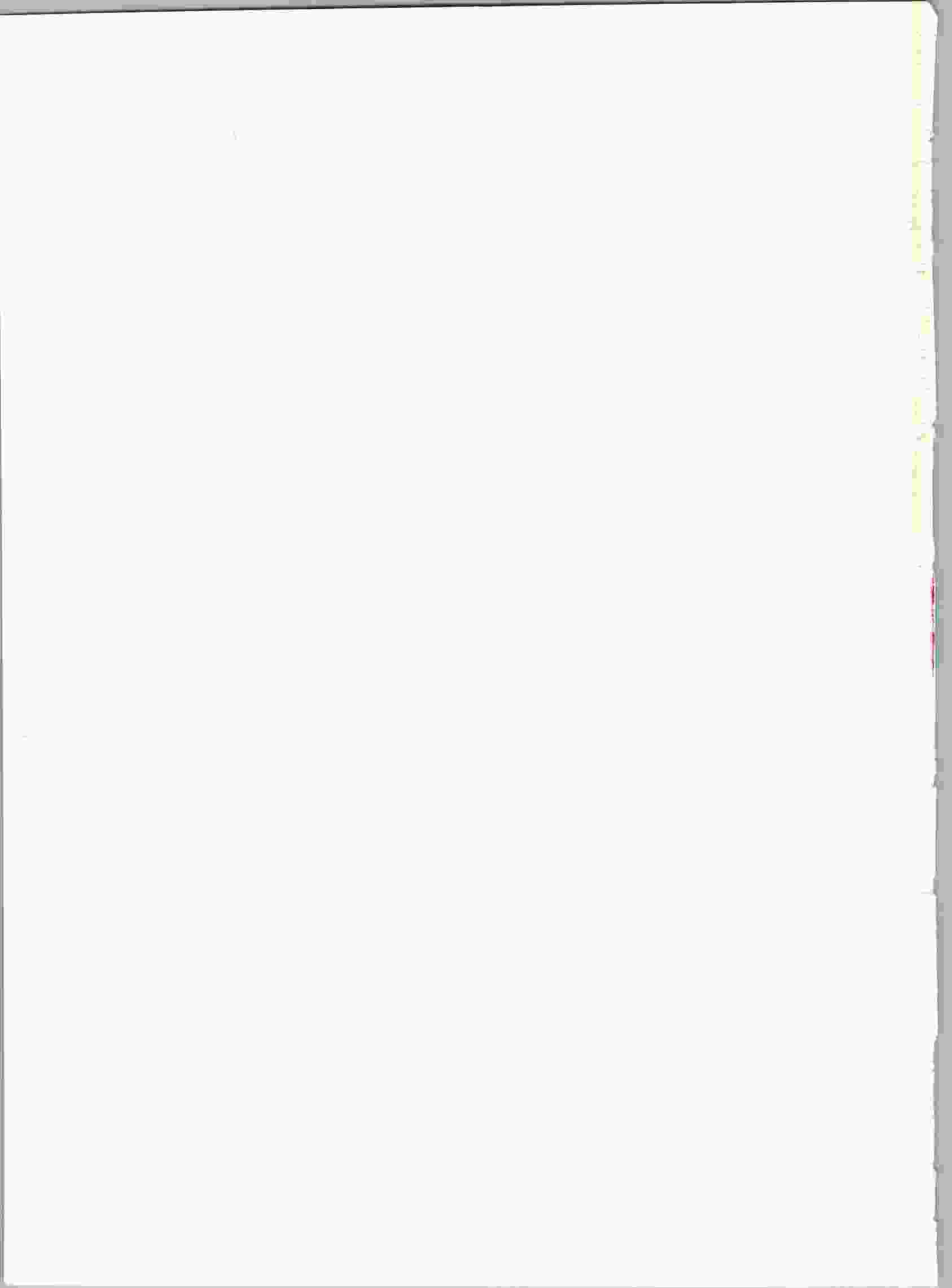
Naklada/Circulation

600 primjeraka/examples

Časopis izlazi jednom godišnje/Annual

Članci iz časopisa *Prinosi* i *Prilozi* su referirani u sekundarnim časopisima *GERMANIA Anzeiger der Römisch–Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz* i *Bulletin de l'Association internationale pour l'étude de la mosaïque antique* — Bibliographie.
Centre national de la recherche scientifique (CNRS), Paris

Izdavanje časopisa novčano podupire
MINISTARSTVO ZNANOSTI REPUBLIKE HRVATSKE
41000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

Contents/Inhaltsverzeichnis

- ŽELJKO TOMIČIĆ
5 Predgovor
- Izvorni znanstveni radovi**
- KORNELIJA MINICHREITER
7 Kulturni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj
- DUNJA GLOGOVIĆ
23 Noževi tipa Sv. Juraj
- JASNA ŠIMIĆ
37 Horizont kasnoga brončanog doba na lokalitetu "Gradac" u Sarvašu
- IVANČICA PAVIŠIĆ
49 Neki novi nalazi Virovitičke grupe iz Gačićta kod Virovitice
- BORIS ILAKOVAC
63 Jedan forum u rimskoj Saloni sigurno je poznat
- REMZA KOŠČEVIĆ
69 Rimsko–provincijalni metalni predmeti — prilog poznavanju oblika
- MARIJA BUZOVIĆ
91 Pjesnikinja Sapfo s Muzama na mozaiku iz Solina
- BRANKA MIGOTTI
101 Ranokršćanska biskupija *Scardona* (Skradin)
- ŽELJKO TOMIČIĆ
113 Nova istraživanja bjelobrdske kulture u Hrvatskoj
- Stručni radovi**
- SNJEŽANA VASILJ
131 Novčić Oite sa Ošanića
- HERMINE GÖRICKE–LUKIĆ
135 Prilozi poznavanju numizmatičke topografije Baranje
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
153 Učestalost toponima kod srednjovjekovnih arheoloških nalazišta sjeverne Hrvatske

- ŽELJKO TOMIČIĆ
Preface/Vorwort
- Original scientific papers**
- KORNELIJA MINICHREITER
Kultgegenstände der Starčevo–Kultur in Nordkroatien
- DUNJA GLOGOVIĆ
Knives of Sv. Juraj type
- JASNA ŠIMIĆ
Horizont der späten Bronzezeit auf der Fundstelle "Gradac" in Sarvaš
- IVANČICA PAVIŠIĆ
Einige neue Funde der Virovitica–Gruppe von Gačićta bei Virovitica
- BORIS ILAKOVAC
On the Location of the Roman Forum in Salona
- REMZA KOŠČEVIĆ
Roman Provincial Metal Objects: A Contribution to Knowledge of Their Form
- MARIJA BUZOVIĆ
The Poetess Sappho with the Muses on a Mosaic from Solin
- BRANKA MIGOTTI
The Early Christian Episcopal See of Scardona (Skradin)
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Neuere Erforschung der Bijelo Brdo–Kultur in Kroatien
- Professional papers**
- SNJEŽANA VASILJ
A coin of Oite from Ošanići
- HERMINE GÖRICKE–LUKIĆ
Beiträge zur Kenntnis der numismatischen Topographie Baranyas
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
An Analysis of Toponyms at Mediaeval Archaeological Sites in Northern Croatia

Prikazi

MARIJA BUZOV

165 DR. ANTE ŠONJE

Putevi i komunikacije u prethistoriji i antici na području Poreštine i njihov odnos prema ostalim prometnim vezama u Istri, Poreč – Pazin 1991, str. 115, s 22 ilustracije

166 Diadora, sv. 12, Zadar 1990, stranica 417, zajedno s tablama, crtežima, planovima i kartama

170 DR. ANTE ŠONJE (1917–1981)

170 Bibliografija Ante Šonje (1953–1981)

175 Kratice

Book Reviews

Besprechungen und Anzeigen

Abbreviations/Abkürzungen

Pjesnikinja Sapfo s Muzama na mozaiku iz Solina

The Poetess Sappho with the Muses on a Mosaic from Solin

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

UDK 904 (398) "01/05":738.5:292.11

Priljeno/received: 22.06.1992.

Mr. MARIJA BUZOV

Institut za arheologiju u Zagrebu

Avenija Vukovar 68

HR - 41000 Zagreb

U tekstu je obraden mozaik s prikazom pjesnikinje Sapfo s Muzama iz Solina (Salona), kao i njegove analogije. Radi se o različitim mozaicima, s raznolikim prikazima Muza. Spomenuti se mozaici datiraju od 2. do 4. st. posl. Kr.

Iako su do danas poznati brojni mozaici s prikazom Muza, u odnosu na njihov broj u doba kad je bio pronađen solinski mozaik *Sapfo s Muzama*, oni ipak spadaju u rjeđe mozaičke prikaze (BULIĆ 1986:105).

Muze (gr. Μοῦσαι Musai), božice planina, stvaralačkog nadahnuća u pjesništvu, pjevanju i drugim umjetnostima, pratilje APOLONOVE (HALL 1991: 217), bile u prema mitu kćeri ZEUSA i titanke MNEMOSINE, koji su zajedno proveli devet noći. Imali su tri Muze – MELETU, MNEMU i AEDU (LAROUSSE 1974: 118; PAUZANIJA 1989: IX, 29). Muze su isprvicke bile nimfe koje su živjele uz izvore što su imali moć pružati nadanuće, to su, osobito, AGANIPA (*Aganippe*) i HIPOKRENA (*Hippokrene*), na planini Helikonu¹ (LAROUSSE 1974: 119; PAUZANIJA 1989: IX, 29), te Kastalsko vrelo (*Kastalia*) na brdu Parnasu (HALL 1991: 217), pa se zato vrela i potoci često pojavljuju na slikama Muza (HALL 1991: 217). Osim na Helikonu, Muze su, živjele i na Olimpu, a njihovu seobu na Parnas mit pripisuje APOLONU (LAROUSSE 1974: 119). Kasnije verzuje mita govore o devet Muza (LAROUSSE 1974: 118), a svaka je od njih stekla svoj krug utjecaja na učenost i umjetnost.

Muze se pojavljuju i kao suci u nadmetanju između APOLONA i MARSIJE (LAROUSSE 1974: 117). Kada su MENADE ubile ORFEJA, Muze su plačući pokupile njegove udove i pokopale ih u podnožju Olimpa, gdje, prema legendi, od tada slavuju pjevaju umilnije nego igdje drugdje na svijetu. Muze su svirale i pjevale na svadbi KADMA i HARMONIJE (LAROUSSE 1974: 191–192) kao i na svadbi PELEJA i TETIDE, koja je proslavljena na Pelionu pred pećinom učenog kentaura HIRONA (LAROUSSE 1974: 194; HALL 1991: 104).

Muze su naučile vještinu lječenja i proricanje ARISTEJA (APOLONOVOG i KIRENINOG sina) (LAROUSSE 1974: 161), koji im je čuvao ovce što su pasle na Atamantskoj ravnici u Ftiji. Poslije su ga oženile AUTONOJOM, s kojom je imao AKTEONA i MAKRIDU.

Muze su imale svetište u Trezenu, koje je osnovao HEFESTOV sin ARDAL, mitski izumitelj svirale (LAROUSSE 1974: 129), u Sparti, Sikionu, na Olimpu, na otocima, kao i u nekim gradovima južne Italije (*Magna Graecia*) (LAROUSSE 1974: 119). Tijekom pogrebnih svečanosti koje su održane poslije AHILJEJEVE smrti pod Trojom, Muze su pjevale žalobne pjesme.

Devet je Muza: *Klio, Euterpa, Talija, Melpomena, Tersihora, Erato, Polihimnija (Polunnija), Uranija i Kaliope*.

Klio (gr. Κλειώ) – muza povijesti; atributi: knjiga, svitak ili ploča i *stilus* (pisaljka), trublja, klepsidra, te ponekad labud (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 256, 181, 327).

Euterpa (grč. Εὐτέρπη) – pokroviteljica muzike i lirskog pjesništva; atributi: svirala², frula, često dvojnica, trublja (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 326–327, 344).

Talija (gr. Θάλεια) – pokroviteljica komedije, pastoralnog ili bukoličkog pjesništva; atributi: svitak (*rotulus*), pastirski štap, komična krinka, te bršljanov vijenac (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 327; ŠEPER 1964: 515).

Melpomena (gr. Μελπομένη) – muza tragedije; atributi: rog (zbog tužnog zvuka), tragična krinka, toljaga, te vijenac vinove loze (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 169, 293, 193; ŠEPER 1964: 515).

1 OVIDIJE opisuje (*Met.* 5, 250–268) kako je ATENA posjetila Muze na brdu Helikonu u Beotiji, njihovu prebivalište, da im čuje pjev i pripovijedanje, te da vidi sveto vrelo HIPOKRENU, koje je izbilo iz stijene pošto je u nju kopitom udario krilati konj PEGAZ.

2 Svirala je bila glazbalo i EUTERPE, jedne od Muza (HORACIJE, *Ode* I, 1, 32, 33).

Terpsihora (grč. Τερψιχόρη) – pokroviteljica plesa i pjevanja; atributi: kitarara (grč. *kithára*), lira i plektron (trzalice) ili druga žičana glazbala (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 184; ŠEPIER 1964: 515).

Erato (grč. Ἐρατώ) – pokroviteljica ljubavnog pjesništva; atributi: lira, bubnjic (tamburin), rjede trokut (kao udaraljka), prigodice labud (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 184, 41, 344, 181).

Uranija (grč. Οὐρανία) – pokroviteljica astronomije; atributi: kugla (nebeska) ili šestar (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 177, 328).

Kaliopa (grč. Κάλλιόπη) – pokroviteljica epike; atributi: trublja, ploča i pisaljka (*stylos*) (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217, 344, 256).

Polihimnija (*Polimnija*) (grč. Πολύμνια) – pokroviteljica herojskih himni; atributi: redovito bez atributa, kadšto sa svitkom, rjede lutnja ili koje drugo glazbalo, u trenutku meditacije s prstom na ustima (LAROUSSE 1974: 118; HALL 1991: 217; ŠEPIER 1964: 515).

Muze se na spomenicima prikazuju kao mlade žene, s osmijehom na licu, ozbiljne ili zamišljene u skladu s funkcijom. Odjevene su u tunike, pokrivena ogrtačem nalik na hlamidu. URANIJA i KLIO često su prikazane u sjedećem stavu. Kao što je rečeno, atributi Muza uglavnom su glazbala. Ona su se preoblikovala u raznim vremenskim razdobljima, te nije uvijek lako prepoznati niti instrument niti božicu.

Osim na mozaicima, prizori s Muzama pojavljuju se i na drugim spomenicima. Predstavljene su na mnogim grčkim vazama 6. i 5. st. pr. Kr. Antički nam izvori govore o poznatim grčkim majstorima koji su prikazali motiv Muza (LEZIP 4. st. pr. Kr., autor je kompozicije Muze) (PAUZANIJA 1989: I, 43). Na zabatu APOLONOVOG hrama u Delfima, djelu grčkog graditelja AGATONA (4. st. pr. Kr.), a prema zapisu PAUZANIJE nalazila se bogata plastična dekoracija – APOLON s Muzama. Atenski kipar KEFIZODOT STARJI (I pol. 4. st. pr. Kr.), prema PAUZANIJU autor je grupe Muze (PAUZANIJA 1989: IX, 16, 30).

Od očuvanih djela treba istaknuti rimsku kopiju grčkog izvornika iz 4. st. pr. Kr. – Muze ovjenčane bršljanom (Vatikanski muzeji), te helenistička brončana grupa Muze iz 3. st. pr. Kr., čije se kopije nalaze u Carigradu i Rimu. Zanimljivi su i mramorni reljef ARHELAJA iz Prijene (2/1. st. pr. Kr.), poznat kao HOMEROVA apoteoza (London, British Museum); helenistički reljef Muze s jednog sarkofaga (Pariz, Louvre); reljef iz Mantineje – Muze, 4. st. pr. Kr. (Atena, Nacionalni muzej); reljef Devet Muza (Rim, Villa Borghese), zatim velik broj helenističkih kipova: Muze (Napulj, Museo Nazionale), POLIHIMNIA i URANIJA (Berlin, Staatliche Museen), MELPOMENA (Pariz, Louvre), TERPSIHORA (Napulj, Museo Nazionale).

I u antičkoj književnosti i poeziji Muze su gotovo nezaobilazive. HOMER započinje svoje epove zazivanjem Muze (Ilijada, Odiseja), dok HEZIOD u Teogoniji pjeva o začecu i rađanju Muza.

U Solinu (*Salona*), ispod prezbiterija kršćanske bazilike (*Isilica episcopalis urbana*), pronađeni su ostaci rimskog mozaičkog poda na 0,5 m dubine, veličine 600x500 cm, s prikazom pjesnikinje SAPFE i Muza. Mozaik je oštećen, a izveden je u tehnici *opus tessellatum*, polikroman, fine fakture.

Antički se mozaik sastoji od kvadrata uokvirena četiri- ma ukrasnim trakama različitih ornamentalnih uzoraka (meandar, trokuti, pleter), unutar kojega su smještene dva koncentrična kruga. U središnjem medaljonu manjeg kruga prikazana je pjesnikinja SAPFA, dok se u segmentima drugog kruga, u zasebnim, romboidnim poljima, prepoznaje devet Muza. SAPFA sjedi ispod jednog festona ili vijenca, kako joj to ime s jedne i druge strane glave kaže CA-ΦΩ (BULIĆ 1986: 104). Prepoznatljive su KLIO, MELPOMENA, TERPSIHORA i KALIOPA (BULIĆ 1903: 84). Najbolje je očuvana figura TERPSIHORE. Imena KLIO i TALIJJE očuvana su u cijelosti, a imena ostalih Muza čitljiva su; imena su im naime očuvana tek djelomično (FÖRCHUNGEN 1917: 43, T. I; RENDIĆ-MIČEVIĆ 1985: 34; BULIĆ 1986: 105). Od Muza EUTERPE i URANIJE nije ostalo očuvano ništa, naime nad ovim je mozaikom bio vinograd, a žile su ga loza djelomično porušile (BULIĆ 1986: 105).

Muza KLIO prikazana je u dugoj tunici, s ogrtačem, s pisaljkom i pločicama. MELPOMENA je prikazana s tragičnom krinkom, dok TERPSIHORA drži u ruci kitaru. Prikaz pjesnikinje SAPFE sličniji je prikazu SAPFE iz Efeza negoli prikazu SAPFE na mozaiku iz Sparte (THEOPHILIDOU 1984: 256, Sl. 7). Radi se o jednoj idealiziranoj predstavi.

Imena Muza su ispisana na grčkom jeziku, alfabetom. Ime pjesnikinje SAPFE također je očuvano, i napisano grčkim jezikom.

Natpisi glase (T. 1, Sl. 1 i 2):

CA-φΩ
ΚΛΕΙΩ Ξ, ΘΑΛΕΙΑ Ψ, Μ(ελομ) ΕΝΗ,
[Τ] ΕΡΨΙΧΟΡΗ,
ΚΑ(λλιόπη), Ε(ράτω), Π(ολύμνια)

Mozaik se datira u 2. ili 3. st. posl. Kr., a ukrašavao je jednu prostoriju antičkih terma.

Solinski mozaik "SAPFA s Muzama" jedinstven je, jer nam dočarava onaj orijentalno-grčki milieu Salone.³ U vrijeme otkrića solinskog mozaika poznat je i na glasu bio onaj naden 1884. u gradu Trieru (Treviri, Trèves) od mozaičara MONA (*Monnus Fecit*) (BULIĆ 1986: 105, bilj. 96).

Do sada otkriveni i poznati mozaici s Muzama su iz Grčke (Elida, Kos, Mitilena, Sparta), s Bliskog Istoka (*HADRA* – Aleksandrija, Antiohija, Baalbek, Gerasa, Milet, Dafne), iz Hrvatske (Solin – *Salona*), iz Bosne i Hercegovine (Panik kod Bileće), Italije (Ostija, Baccano,

3 Novi, istočni dio grada postao je četvrti novih došljaka, istočnjaka, koji su ujedno i prvi misionari kršćanstva u toj sredini, ali i propagatori grčkog jezika i svih tradicija složena helenističkog svijeta. Baš taj dio Salone postao je sjedištem nove kršćanske crkvene organizacije. (Dyogve ga naziva "une ville ecclésiastique") (RENDIĆ-MIČEVIĆ 1985: 34).

Napulj—*Neapolis*, Vatikan), Njemačke (Trier), s Iberskog poluotoka Mérida, Itálica, Arróniz, Moncada, Montemayor, San Julián de la Valmuga, Torre de Palma), te iz Sjeverne Afrike (Cherchel – *Caesarea*, *Hipon–Hippo Regius*, *Bulla Regia*, El–Djem – *Thysdrus*, Kartaga, Kasserine – *Cillium*, Lemta – *Leptis Minus*, Medina – *Althiburus*, Sfax – *Taparura*, Sousse – *Hadrumetum*).

Mozaik iz Španjolske (Arróniz, Navarra) prikazuje devet Muza sa slavničim ličnostima (MUSEO, MADRID 1979: 63, 65; THEOPHILIDOU 1984: 291–304, sl. 28–33). Mozaik se sastoji od oktogona, unutar kojega u smještene dvije koncentrične kružnice, te devet polja radijalno smještenih u odnosu na kružnice, međusobno odijeljenih pletenicama (BLÁZQUEZ et al. 1990: 687; BAIEMA 1973: n° 194, 199). U središnjem medaljonu prikazani su BELEROFONT (očuvan je vrh glave) i krilati konj PEGAZ (očuvan je stražnji dio konja, te rep). Bilo je mišljenja da je umjesto BELEROFONTA prikazan APOLON (MUSEO, MADRID 1979: 65). Oko središnjeg medaljona smješteno je devet polja, na kojima su prikazane Muze sa slavničim ličnostima (BAIEMA 1973: n° 559)⁴ – HOMER i KALIOPA, MENANDAR i TALJA, HIJAGNID i EUTERPA (THEOPHILIDOU 1984: sl. 31), KADMO i KLIO (THEOPHILIDOU 1984: sl. 32), ARAT i URANIJA. Prizori s Muzama MELPOMENOM, TERPSIHOROM, ERATO i POLIHIMNIJOM su uništeni.

Na jednom od polja vidljivi su ostaci jedne od tih Muza, no vrlo ju je teško identificirati (MUSEO, MADRID 1979: 65). Čini se ipak da je riječ o Muzi TERPSIHORI (THEOPHILIDOU 1984: sl. 30). Iznad glava prikazane su među palmama vile s porticima. Vile prikazane na mozaiku afričkog su tipa (BLÁZQUEZ et al. 1990: 687). Mozaik je raden po uzoru na afričke, odnosno osjećaju se utjecaji Sjeverne Afrike na mozaike Hispanije (BLÁZQUEZ et al. 1990: 673–694). Mozaik je polikroman, fine fature, no dosta oštećen. Mozaik se datira u prvu polovinu 4. st., odnosno između 310–330. god. posl. Kr.

Mozaik iz Montemayora (Andaluzija), Španjolska, prikazuje Muzu EUTERPU s lirom, dok je ime pisano latinskim jezikom. Taj prikaz javlja se i na zidnoj slici u kući EPIDIJA SABINA (*Epidius Sabinus*) u Pompejima, ali je ime Muze pisano grčkim jezikom.

Mozaik iz Moncade (Pouaig, Valencia) prikazuje devet Muza, na izduženom četvrtastom polju. Mozaik je polikroman, fine fature. Imena Muza ispisana su latiničom u djelomično prilagodenim grčkim oblicima s dosta grešaka: MELPOMENE, TALIA (sic), HEVTERPE (sic), TERESICORE (sic), ERATO, POLYMNIA i VRANIA.

Muze imaju pripadajuće atribute – tragičnu krinku, komičnu krinku i pedum, dvojnice i liru, kitaru, žezlo i kuglu.

Muze KLIO i KALIOPA prikazane su sa svojim atributima diphtihom i rotulom, dok njihova imena nedostaju.

Ovaj tip mozaika spada u kategoriju tzv. “pojedinačnih

polja”, naime, svaka je Muza prikazana zasebno. Datira se u prvu trećinu 4. st. posl. Kr.

Mozaik iz Méride, Alcazaba (Španjolska), prikazuje Muze s pjesnicima. Ovaj mozaik je posebno interesantan jer nosi imena majstora mozaičara SELEVCVS I ANTHVS, osoba koje potječu s helenističkog Orijenta. Muze su prikazane s atributima ili bez njih a mozaik se datira u 2. st.

Mozaik iz Itálicae (*Colonia Aelia Augusta Itálica*) prikazuje u pravokutnom polju Muze s pripadnim im atributima. Mozaik je uokviren s pet ukrasnih traka. Oštećen je, ali se mogu prepoznati Muze TALJA, EUTERPA, ERATO ili TERPSIHORA, POLIHIMNIA i KALIOPA. Mozaik je polikroman, a datira se u sredinu 2. st. posl. Kr.

Mozaik s Muzama iz Portugala (Torre de Palma, Monforte) potječe iz tablinuma vile, polikroman je, s geometrijskim motivima. U pravokutnom polju prikazano je devet Muza s odgovarajućim im atributima. Prva Muza na lijevo sa žezlom mogla bi prema ikonografiji predstavljati KALIOPU ili URANIJU. Muza EUTERPA prikazana je s frulom, a Muza ERATO s lirom i plektronom. Zatim slijedi Muza TALJA s komičnom maskom, te MELPOMENA s tragičnom maskom. Sljedeća bi Muza mogla biti POLIHIMNIA ili KLIO, no postoji problem u identifikaciji atributa, a pretposljednja je Muza URANIJA. Posljednja je prikazana Muza TERPSIHORA. Ispod samog prikaza Muza stoji natpis: SC...PRA TESSELLAM LEDERE NOLI VTERIF. Mozaik se datira u kraj 3. ili poč. 4. st. posl. Kr. (THEOPHILIDOU 1984: 288, sl. 26).

Mozaik pronaden u trikliniju vile u predgrađu Baalbecka prikazuje u središtu Muzu KALIOPU, koju okružuju SOKRAT, SOLON, TALES, BIJANT, KLEOBUL, PERIJANDAR, PITAK i HILON (SOKRAT i sedam mudraca). Mozaik se sastoji od četverokuta, unutar kojega je upisana veća kružnica. U segmentima četverokuta nalaze se stilizirani vegetabilni motivi. U većoj kružnici upisana je manja kružnica s poprsjem Muze KALIOPE, a uokolo teče osam kružnica u kojima su smještena poprsja filozofa s imenom i izrekom. U središtu je potpis majstora – mozaičara AMFIONA (AMPHION). Mozaici se iz vile datiraju u 3–4. st. posl. Kr. (THEOPHILIDOU 1984: 263, sl. 9).

Mozaik iz Antiohije nije intaktan, a prikazuje jednu Muzu s atributom svitkom.

Mozaik s prikazom Muze KLIO iz Hadre (Aleksandrija) datira se velikom vjerojatnošću u sredinu 2. st. posl. Kr., a KLIO je prikazana s atributom diphtihom.

U Gerasi (Jordan) pronaden je mozaik s Muzama i pjesnicima, datira se u sredinu 3. st. posl. Kr. Muze i pjesnici prikazani su oko središnjeg medaljona, koji ima oblik pravokutnika (THEOPHILIDOU 1984: 265, sl. 10). Imena Muza i pjesnika su na grčkom jeziku.

Mozaik iz Elide (Grčka) s prikazom Muze POLIHIMNIJE te atributima ostalih Muza jedinstven je među ostalim mozaicima te tematike. Sastoji se od kvadrata unutar kojega su upisane dvije koncentrične kružnice. U središnjem polju unutar manje kružnice nalazi se na postolju lira od kornjačevine s natpisom APOLON. APOLON

4 Kompozicija mozaika slična je varijanti BAIEMA 1973: n° 559.

je na ovom mozaiku predstavljen u funkciji vode Muza – APOLONA MUZAGETA. U segmentima drugog, većeg kruga, nalaze se atributi devet Muza s imenima koja su zapisana grčkim jezikom. U jednom segmentu nalazi se i ime majke Muza, MNEMOSINE. KLIO je predstavljena svitkom, EUTERPA dvojnicama, atributi TALJE i MELPOMENE su uništeni, TERPSIHORA kitarom, ERATO liricom, POLIHIMNIJU, koja se najčešće javlja bez atributa, ovdje simbolizira komična krinka. Inače POLIHIMNIJA se javlja bez atributa. Atribut URANIJE je kugla (globus), a KALIOPE diptih (THEOPHILIDOU 1984: 243, Sl. 1). U uglovima kvadrata se nalaze stilizirane vitice. Ova organizacija mozaičke slike podsjeća na mozaik iz Salone.

Mozaik potječe iz zgrade 2–3. st. posl. Kr.

Mozaik iz Elide slijedi red Muza, u stihovima odgovara heksametru iz HEZIODOVE Teogonije:

Κλειώ τ' Εὐτέρπη τε θάλειά τε Μελπομένη τε
Τερψιχόρη τ' Ἐρατώ τε Πολύμνιά τ' Οὐρανίη τε
Καλλιόπη θ'

Mozaik s prikazom devet Muza s Rodosa (THEOPHILIDOU 1984: 245, Sl. 2), izveden u tehnici *opus tessellatum*, potječe iz kubikula rimske kuće. Muze su prikazane na crnoj pozadini, iako je mozaik polikroman. On se sastoji od pravokutnika unutar kojega se nalazi kvadrat. Bočne strane izvedene su poput dugih traka, unutar kojih se nalaze stilizirani osmerolatični cvjetovi te SALAMONOV čvor. U kvadratu se u svakom redu nalaze po tri okrugla medaljona, međusobno odijeljena pletenicama, u kojima su smještene poprsja Muza. Meduprostor kvadrata ukrašava stilizirano bilje: hedera i lotusov cvijet (BAIEMA 1973: n° 101, 104). U prvom su redu KLIO sa svitkom, zatim EUTERPA s dvojnicama, a treća je TALJA s maskom. U drugom su redu MELPOMENA s tragičnom krinkom, TERPSIHORA s liricom, te ERATO s kitarom. Prva Muza u trećem redu jest KALIOPE s diptihom, zatim slijedi URANIJA s kuglom. Posljednja je Muza POLIHIMNIJA, bez atributa.

Mozaik je polikroman, datira se u kraj 3. te početak 4. st. posl. Kr. Ovaj mozaik potječe s Kosa, a čuva se u muzeju na Rodosu (Castello).

Drugi mozaik s Kosa nalazi se *in situ*, a potječe iz zgrade podignute u 4. ili 3. st. pr. Kr. Prikazane su Muze s atributima, i imenima na grčkom jeziku. Sam mozaik datira se od sredine pa do kraja 2. st. posl. Kr.

Na mozaiku iz Mitilene prikazana je Muza TALJA s filozofima. Mozaik se datira u kraj 3. st. posl. Kr.

Na mozaiku iz Sparte fragmentarno su sačuvani prikazi s Muzama: KALIOPE lik, te ostaci imena POLIHIMNIJE i URANIJE na grčkom.

Iz Sparte također potječe mozaik s prikazom pjesnikinje SAPFE. SAPEA je prikazana s dijademom na glavi, te s imenom pisanim grčkim jezikom.

Mozaik pronaden 1942. godine u Njemačkoj u Trieru (Neustraße) prikazuje devet Muza, a nekada je ukrašavao pod vile. Mozaik se sastoji od pravokutnika uokvirena četirima ukrasnim trakama različitih ornamentalnih

uzoraka (meandar, pleter) (BAIEMA 1973: n° 107, 139, 196), unutar kojega je smješten četverokut podijeljen na devet manjih četverokuta, međusobno odijeljenih pletenicama u kojima su prikazana poprsja Muza s atributima (SCHINDLER 1986: 54, Sl. 158; DORIGO 1966: 236–237, Sl. 186–188; BAIEMA 1973: n° 561). Šest Muza moguće je sa sigurnošću identificirati. U gornjem redu su: Muza komedije TALJA, s komičnom krinkom, vijencem od bršljana i pastirskim štapom; Muza plesa i igre TERPSIHORA, s kitarom; te Muza povijesti KLIO, sa svitkom. U srednjem redu su: Muza lirske poezije EUTERPA, koja je možda prvomice držala dvojnu sviralu (ova je "slika" velikim dijelom restaurirana); jedna neidentificirana Muza, možda Muza KALIOPE (SCHINDLER 1986: 54), te Muza ljubavne poezije ERATO, koja drži liru. U donjem redu su Muza astronomije URANIJA, s nebeskom kuglom; te još dvije Muze, najvjerojatnije MELPOMENA i POLIHIMNIJA. Tri neidentificirane Muze moraju biti KALIOPE, MELPOMENA i POLIHIMNIJA, no s obzirom na nedostatak atributa teško je sa sigurnošću utvrditi koja je koja. Mozaik je polikroman, fine fature, restauriran. Datira se u 2. st. posl. Kr.

Najpoznatiji mozaik iz Triera bez imalo je sumnje MONOV mozaik s prikazom Muza koji je pronaden 1884. godine (SCHINDLER 1986: 54, Sl. 159, 160–161; THEOPHILIDOU 1984: 281, Sl. 22, 282, Sl. 23).

Sastoji se od četverokuta uokvirena dvjema ukrasnim trakama (pleter, pasji skok) (BAIEMA 1973: n° 190, 194), unutar kojega je smješteno devet oktogona, od kojih je jedan u središtu (SCHINDLER 1986: Sl. 159). Meduprostor oktogona ispunjen je rombovima, trapezima, malim četverokutima, te većim četverokutima u uglovima kojih je unutarnji kut odrezan. U oktogonima su Muze s pjesnicima i učenim ljudima; u četverokutima su osam znamenitih pisaca, mjeseci i krinke, dok su u perifernim poljima simboli zodijaka i predstave godišnjih doba (DORIGO 1966: 236). Najbolje je očuvan oktogon onaj s prikazom (*Hyagnisa* i EUTERPE. EUTERPA je prikazana s dvojnicama (dvostruka frula), dok podučava (*Hyagnisa* (SCHINDLER 1986: Sl. 161). U preostalim oktogonima prepoznajemo MELPOMENU, POLIHIMNIJU, URANIJU s ARATOM i KLIO s KADOMOM. Pretpostavljamo da se u preostalim oktogonima nalaze ERATO, TERPSIHORA, TALJA i KALIOPE. U oštećenom središnjem oktogonu nalazi se potpis MONA (*Monnus imaginarius*). Ovdje su bili prikazani HOMER, KALIOPE i INGENIJE (*Ingenius*). Sačuvana su im imena, a likovi nedostaju. U četverokutima su imenovana poprsja ENIJA (*Ennius*) (SCHINDLER 1986: Sl. 160), HEZIODA, TITA LIVIJA, VERGILIJA MARONA, TULIJA CICERONA, MENANDRA, te trierskog *magistra* i panegirika MAMERTINA (kraj 3. st.). MONOV mozaik pokazuje tragove požara, koji se vjerojatno dogodio 275. godine (SCHINDLER 1986: 55). Datira se u drugu polovinu 3. st. posl. Kr.

U Trieru je (Johannisstraße) pronaden još jedan mozaik s prikazom Muza, koji se datira u 4. st. Muze, TALJA s tragičnom krinkom i TERPSIHORA s liricom u ruci (DORIGO 1966: Sl. 195 i 196; SCHINDLER 1986: 55), prikazane su u "slikarskoj tehnici".

Na mozaiku retora iz Trier (Konstantinplatz) također su prikazane Muze ovog puta s ATENOM, kao zaštitnice učenika.

Na mozaiku iz Sousse (Tunis, Musée du Bardo) prikazan je VERGILIE sa svitkom ENEIDE (*Musa, mihi causas memora*) između Muza tragedije (MELPOMENA) i epske poezije (KALIOPA). Mozaik je pravokutnog oblika, uokviren s pet vrlo jednostavnih ukrasnih traka (HARRIS 1980: 238; BAIEMA 1973: n° 137, 138, 145). Muze su prikazane stojeći sa svojim atributima, krinkom (MELPOMENA) i svitkom (KALIOPA). VERGILIE sjedi između njih. Mozaik je polikroman. Mozaik se datira u 2–3. st. posl. Kr.

Na mozaicima Sjeverne Afrike Muze su uglavnom u zasebnim poljima (El-Djem, Lemta, Sfax, Sousse) – kvadratima ili kružnicama, koja su međusobno odijeljena pletenicama i drugačijim ukrasnim trakama (BAIEMA 1973: n° 197, 203, 204, 240, 278, 280). Muze su u medaljonima prikazane sa svojim atributima, bez imena. Mozaici se datiraju od 2 do 4. st. posl. Kr.

Vrlo zanimljiv mozaik pronađen u rimskoj vili u Paniku kod Bileće u Bosni i Hercegovini prikazuje ORFEJA i Muzu. Mozaik se sastoji od dva dijela: od četverokutnog polja sa središnjim likom ORFEJA (ČREMOŠNIK 1984: Sl. 54 i 55) (T. 4, Sl. 1 i 2, prema ČREMOŠNIK) i od pravokutnog polja s portretom Muze. Muza je odjevena u zelenu tuniku s ukrasom od perja na glavi – atribut koji se pojavljuje u kasnoj antici (ČREMOŠNIK 1984: 82). Lice Muze (ČREMOŠNIK 1984: Sl. 58) (T. 4, Sl. 2) s intenzivnim i ozbiljnim pogledom podsjeća na ekspresionističke predodžbe, a zbog velikih svijetlih površina djeluje iz blizine neorganski (ČREMOŠNIK 1984: 82). Gledanjem iz daljine, svijetle površine daju licu potrebnu plastičnost. Svijetle se površine javljaju kao odsjaji na licu u većine likova u vrijeme kasne antike, posebice na čelu i podočnjacima, i ne uklapaju se u crtež lica (PARLASCA 1959: 138). Odnos između lica i vrata Muze zbog nevješto nanesenih svijetlih površina gubi se, pa slika djeluje rasplinuto. Nabori na zelenoj tunici Muze označeni su redom tamnih kockica, a na isti način podvučeni su i obrisi kose. Muza je prikazana sa pločom (diptihon), pa nema dvojbe da se radi o KALIOPI, pokroviteljici epike. KALIOPIN atribut teško se raspoznaje, jer je ploča prikazana rasklopljena, vrlo shematski i neplastično. Tablice istih oblika prikazane su plastično na sarkofagu Muza iz Napulja, na mozaicima u rimskoj vili Baccano i u Hiponu (BALIL 1970: 19–35; MAREC 1958: 134, Fig. 8, 135). Zajednička personifikacija Muza povijesti i pjesništva koja sjedinjuje više Muza pojavljuje se u kršćanstvu kao SOFJA, a nekoliko se Muza javlja i među biblijskim likovima (KAUFMANN 1913: 277).

KALIOPA bi prema tome na mozaiku u Paniku bila simbol znanja i mudrosti ORFEJA kao personifikacije KRISTA, učitelja svijeta (ČREMOŠNIK 1984: 95). Mozaik se datira u posljednju trećinu 3. st.

Na mozaicima se često javljaju Muze pojedinačno, kao što je slučaj u Paniku. Zanimljiv je i mozaik s prikazom Muze i filozofa iz Tunisa (*Bulla Regia*).

Na mozaicima u rimskoj vili Bakano (Baccano) prikazane su Muze POLIHIMNJA, KLIO, MELPOMENA, URANIA, TERPSIHORA (?), KALIOPA (?) i ERATO (?) (BALIL 1970: 23).

Solinski mozaik prikazuje SAFPU, najveću pjesnikinju stare Grčke, kojoj nije bila važna vlast ili politička borba, već pojedinac i njezini osobni osjećaji, ljubav prema bliskim bićima, bile to njezine družice, učenice ili vlastite kćeri, koje zajedno s njom pjevaju, sviraju i njeguju AFRODITIN kult. Na poznatoj atičkoj crvenofiguralnoj hidriji sa Sicilije prikazan je oko 500–480 .g. pr. Kr. pjesnički par SAFPFA i ALKEJ. Prema tome prikazi SAFPFE su vrlo rijetki. Na mozaiku iz Sparte, koji se datira u kraj 3. i poč. 4. st. SAFPFA je prikazana s dijademom na glavi i imenom na grčkom jeziku.

Na mnogim mozaicima s prikazom Muza javljaju se filozofi, pjesnici, dakle stvaraoci-umjetnici.

Pored mozaika iz Sparte, na kojemu se javlja pjesnikinja SAFPFA, solinski je mozaik zaista izuzetak. Muze su ovdje prikazane s atributima, te imenima na grčkom, i pjesnikinjom SAFPFO u sredini. Pitanje koje možemo postaviti glasi: Zašto je prikazana baš pjesnikinja SAFPFA s Muzama, i zašto su imena pisana grčkim jezikom? Spona između pjesnikinje i Muza, te upotreba grčkog jezika pojave su vrijedne razmatranja.

Položaj SAFPFE kao učiteljice temeljio se na osobnom ugledu, prirodnoj pjesničkoj i muzičkoj sposobnosti, te obrazovanosti. Uzajamni osjećaj, koji je SAFPFU privezao za mlade prijateljice u krugu posve zatvorenom za muškarce, no gdje je ipak vladala velika duhovna sloboda potpomagana istančanim osjećajem lijepoga, upoznao je oblik erosa bez ograde, ograničenja i suzdržljivosti. Nježnost se povezala s čežnjom, tugom i nemirom koji smućuje dušu i osjećaje (SIRONIĆ 1977:67).

No, ljubav o kojoj pjeva helenska lirika ne priprema niti razara obiteljski život, jer je izvan njega, tj. pripada općenito tzv. spolnim devijacijama (SIRONIĆ 1977:48). Razlog tome je zapravo razvoj hoplitske taktike i naoružanja koje se proširilo među posjedničke klase. Hoplitzizam je putem ustanove sisitija (zajedničko blagovanje muškaraca), nadalje pojačanog i učestalog gimničkog vježbanja te političko-vojničke heterije (tajna udruženja) doveo do odvajanja spolova. Žena se na taj način zatvarala u ginekej (ženske odaje), moralno ponižena, lišena zanosa obiteljskog života, dostojanstva i intimnosti, no time ju se i natjeralo da traži izvan obitelji osobni život u društvima, koja su imala pretežno gimnički karakter kao u Sparti, ili religiozni kao u bakičkim tijasima (društvo pod zaštitom nekog božanstva), ili pretežno glazbeni karakter kao u mitilenskim tijasima među kojima je na glasu bilo djevojačko društvo koje se skupljalo oko pjesnikinje SAFPFE (SIRONIĆ 1977: 48). Ti su tijasji stvarali humus za više ili manje umjereno ili bolećivo bujanje osjećaja koji su nadoknađivali sve ono što je nedostajalo u moralnoj uzvišenosti i sentimentalnoj ljepoti obiteljskoga života (SIRONIĆ 1977: 48).

SAFPFA je bila klevetana zbog nesretne ljubavi prema

mladom ladaru FAONU i samoubojstvu, te kao bludnica (PETRAČIĆ 1892: 161). Ta su pak klevetanja pomagali atenski komediografi, koji su htjeli obscenizirati pokret atičkih žena za emancipacijom, pa su o SAPFI kao prosvijećenoj predstavnici slobodnog ženskog života koješta izmišljali (RAC 1916: 38). Te klevete izmišljali su oni, koji nisu bili sposobni ili nisu htjeli shvatiti duhovnu klimu ambijenta u kojem je SAPFA živjela.

Analizirajući veze i odnos SAPFIN prema učenicama u ambijentu profinjene lezbičke mekoputnosti i ocjenjujući osobit razvoj ženskosti u onom ambijentu kao suprotnost zatvorenom, grubom i nazadnom gušenju atenske žene u ginekeju, može se djelomice razumjeti psihološka klima i nova etika potvrđena u tijasu (*thiasos*) (SIRONIĆ 1977: 67).

SAPFA je tu etiku proživljavala bogatom, finom i plemenitom dušom, vatreno i smiono, što se napokon i otkriva u treptavoj uzvišenosti njezine poezije. Njezin se odnos prema učenicama uspoređivao s nekim oblicima efebske ljubavi. Utvrđena je i analogija između safičkoga tijasa i sokratovskog kruga, kakav je u većim PLATONOVIM dijalozima – *Fedru* i *Simpoziju* (SIRONIĆ 1977: 68). EROS se tu javlja na problemskom, te gotovo metafizičkom planu kao snaga koja bogato uzdiže pedagošku i etičku vrednotu (SIRONIĆ 1977: 68). U SAPFE nedostaje filozofski element, no EROS je apsolutna i neosporna zbilja, kojeg potvrđuje čitav život, a njegova je etičnost potpuna, neograničena i iskrena privola srca (SIRONIĆ 1977: 68). Upravo je u toj vrijednosti EROSA sadržana SAPFINA poruka, kao i osobito značenje njezine pojave (SIRONIĆ 1977: 68).

Tematika SAPFINE lirike usko je povezana s intimnim krugom učenica (SIRONIĆ 1977: 68). U pjesmama SAPFA izražava nježnu ljubav prema ljubimicama, iskreno govori o dubokim patnjama napuštene žene i strašnim mukama ljubomore, nježnim je osjećajem pjevala o ljepotama i radostima bračne sreće, o oprostaju s djevičanstvom kao i šalama pred bračnom ložnicom. SAPFA u svojem pjesništvu (LYRA GRAECA 1963: 182–307; PALATINSKA ANTOLOGIJA 1960:64) nikad ne izlazi iz svog intimnog ženskog svijeta, koji bi zasigurno bio malen da ga ona nije proširila dubinom pogleda i jačinom strasti. Bit i čudo njezinog pjesništva je poseban i čist intiman život, ženska erotika ponikla u zajedničkom životu što ga je provela u krugu družica, te blistava razdraganost u njenu biću.

Velika pjesnikinja živjela je za umjetnost i vjerovala u pjesništvo kao u spas od prolaznosti, a svjesna vrijednosti svoje poezije ona predviđa da će je pratiti vječan spomen kod potomaka ovim riječima: "Tvrdim da će se netko i kasnije sjetiti mene" (SIRONIĆ 1977: 70). Željenu su slavu jednodušno potvrdili potomci. PLATON je zove desetom Muzom, a mnogi su je drugi pjesnici zvali ženskim HOMEROM (PETRAČIĆ 1892: 163; RAC 1916: 38; SIRONIĆ 1977: 70). Gradovi Mitilena (u kojem je živjela i umrla) i Erez (rodni grad) kovali su novac s njezinim likom (HEAD 1911: 488). PLATON je SAPFU i ANAKREONTA

smatrao za klasičare erotike (PHAEDR. 235 C), a u svom je epigramu zove desetom Muzom (AP IX 506).

Njezin se utjecaj također osjeća i u ANAKREONTOVOJ jonskoj kitarodiji.

U Atici je bila toliko popularna da je početkom 5. st. pr. Kr. slikana na atičkim vazama (RE 1920: 2384, 13 §).

U rimskoj književnosti SAPFU su naslijedili KATUL i HORACIJE, te su kao liričari u njoj gledali nedostižan uzor, kojemu su se trudili približiti.

KATUL je imitirao SAPFINE metre i motive, te preveo na latinski njezinu drugu odu u svojoj 51. pjesmi: *Ille mi par esse deo videtur*.

SAPFA je bila vrlo poznata u cijelom helenskom svijetu, što potvrđuju mnogi koji je spominju ili citiraju, kao npr. ARISTOTEL (ARISTOTEL 1989: 2, p. 1398b), STRABON koji je zove čudom – θαυμαστόν τι χρῆμα (XIII 617) i najvećom pjesnikinjom svih vremena, PLUTARH te brojni drugi.

Snaga SAPFINE erotike i uzvišenost poezije dirnula je i brojne druge osjetljive pjesničke duše koje su pokušale prevesti SAPFINU tajnu u dikciju i glazbi (SIRONIĆ 1977: 70).

Dolaskom Rimljana u naše krajeve čini se da grčki jezik i grčko pismo postupno nestaju, pa čak i u krajevima gdje su uhvatili čvrsta korijena. Gube se u masovnosti rimskog praktičnog života, ali se ne može reći da su i apsolutno iščezli (RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1985: 33). Latinski jezik postaje svugdje dominantan, posebice na području javnog i službenog komuniciranja, ali i u privatnom životu kada je to bilo nužno i korisno (RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1985: 33).

U krajevima do kojih grčki jezik i grčko pismo nikada nisu doprli prva je pisana riječ latinska, no ipak, gledajući apsolutno, kronološki i teritorijalno, a dodali bismo tomu i kulturno i sociološki, grčki jezik i grčko pismo samo što nikada u antičkoj povijesti naših krajeva neće biti istisnuti, barem ne iz određenih sredina, već će ostati, a negdje tek postati, drugim govornim jezikom lokalnog stanovništva, koje se sve više obnavljalo i množilo velikim brojem doseljenika iz istočnih rimskih provincija, u kojima je taj jezik bio osnovnim jezikom komunikacije (RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1985: 33–34). To se posebice odrazilo u Saloni, i to kršćanskoj Saloni, gdje su glavni nosioci, odnosno protagonisti bili orijentalci, i to većim dijelom Sirijci (*Domnio*, prvi biskup salonitanske kršćanske općine, bio je Sirijac). U Saloni, tom "babilonskom" gradu, gdje su se od najranijih vremena mogla čuti tri jezika – domaći, grčki i latinski, jezik tih prvih njezinih grčkih stanovnika miješao se, osobito od 3. st. pr. Kr., s grčkim jezikom novog, orijentalnog življa, pa je sada taj govor (koiné) koegzistirao s isto tako "iskvarenim" latinskim govorom (RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1985: 34). Takva Salona, sa svojim razvojem koji se ogleda u urbanističkom usponu, postala je velikom jadranskom metropolom kozmopolitskih obilježja. Od osrednjeg utvrđenog grada (*oppidum*) Salona se proširila na veliki i prostrani grad – izdužena oblika – koji već LUKAN slikovito opisuje: "*longae Salonae*" (RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1985: 34). Dakle, taj

novi dio grada, istočni (*urbs orientalis*) (DYGGVE 1951: Fig. I, 5), postao je četvrt novih došljaka, istočnjaka, koji su ujedno i prvi misionari kršćanstva u toj sredini, ali i propagatori grčkog jezika i svih tradicija složena helen-skog svijeta (RENDIĆ–MIOČEVIĆ 1985: 34). Taj dakle orijentalno-grčki milieu dočarava i naš mozaik, bez obzira na to je li naručilac bio onaj "stari" ili novopridošli, stanovnik jadranske metropole.

- RAC, K., 1916, Antologija stare lirike Grčke, Zagreb: 37–46.
RE, 1920, s. v., "Sappho", Stuttgart.
RENDIĆ–MIOČEVIĆ, D., 1985, "Od prvih početaka do kraja antičkog razdoblja", Pisana riječ u Hrvatkoj, Katalog izložbe, Zagreb: 31–37.
SENC, S., 1894, Primjeri iz grčke književnosti u hrvatskom prijevodu, Zagreb: 115, 120–121.
ŠIRONIĆ, M., SALOPEK, D., 1977, "Grčka književnost", Povijest svjetske književnosti, knj. 2, Zagreb: 7–187.
SCHINDLER, R., 1986, Führer durch Landesmuseum Trier, Trier.
ŠEŠER, M., 1964, "Muze", *ELU* 3: 515.
THEOPHILDOU, E., 1984, "Die Musenmosaikern der römischen Kaiserzeit", *TrZ* 47: 239–348.

LITERATURA

- ARISTOTEL, 1989, Retorika (Naslov izvornika: *ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΤΕΧΝΗΣ ΠΡΟΤΟΙΚΗΣ*); Preveo i komentaron popratio MARKO VIŠIĆ, Zagreb.
BAIEMA; 1973, BAIEMA 4 (BLANCHARD, M. i CHRISTOPHE, J. i DARMON, J. P. i LAVAIGNE, H. i PRUDHOMME, R. i STERN, H.), "Répertoire graphique du décor géométrique dans la mosaïque", Paris.
BALDI, A., 1970, "Los mosaicos de la villa romana de Baccano", Estudios sobre mosaicos romanos I, Studia Archaeologica 6, Santiago de Compostela, 19–35.
BLÁZQUEZ, J. M. i LÓPEZ MONTEAGUDO, G. i GARCÍA-GELABERT, M. P. i NEIRA, M. L., 1990, "Influjos africanos en los mosaicos hispanos", *L'Africa romana*: 673–694, T. I: XIV.
BULIĆ, F., 1903, "Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a 1902", *BAStorDalm* 26: 33–106.
BULIĆ, F., 1986, Po ruševinama stare Salone, Split.
CLARKE, J. R., 1985, "Relationships between floor, wall, and ceiling decoration at Rome and Ostia antica: some case studies", *Baiema* 10, Paris: 93–103.
ČREMOŠNIK, I., 1984, Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
DORIGO, W., 1966, Pittura tardoromana, Milano.
DYGGVE, E., 1951, History of Salontan Christianity, Oslo.
FORSCHUNGEN; 1917, FORSCHUNGEN IN SALONA, I, Wien.
HALL, J., 1991, Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb.
HARRIS, N., 1980, The Greeks and Romans, London–New York–Sidney–Toronto.
HEAD, B. V., 1911, Historia numorum, Oxford.
KAUFMANN, K. M., 1913, Handbuch der christlichen Archäologie, Paderborn.
LAROUSSE, 1974, New Larousse Encyclopedia of Mythology, London–New York–Sidney–Toronto.
LYRA GRAECA, 1963, Lyra Graeca – Being the Remains of all the Greek Lyric Poets from Eumelus to Timotheus excepting Pindar, The Loeb Classical Library, Ed. J. M. Edmonds, Vol. I, London–Cam-bridge, Mass.: 140–307.
MAREC, E., 1958, "Une nouvelle mosaïque de Musée a Hippone", *LibycaBServAnt* 6: 134, Fig. 8, 135.
MUSEO, MADRID, 1979, Museo arqueológico nacional – Las salas de Antigüedades Ibericas y romanas: Ministerio de Cultura, Direccion General del patrimonio artistico, archivos y museos, Madrid.
PALATINSKA ANTOLOGIJA, 1960, Epigrami, Izbor, S grčkog preveo: Ton Smerdel, Zagreb.
PARLASCA, K., 1959, Die Römischen Mosaiken in Deutschland, Römisch germanische Forschungen 23, Berlin.
PALZANDA, 1989, Vodič po Heladi (Naslov originala: Πανσσανίου Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος); Preveo i komentaron popratio UROŠ PASINI, Split.
PETRAČIĆ, F., 1892, Historija grčke literature. Dio prvi – od postanka do perzijskih ratova, Zagreb: 161–163.

Summary

THE POETESS SAPPHO WITH THE MUSES ON A MOSAIC FROM SOLIN

The Muses, goddesses of the mountains, the creative inspiration in poetry, singing and other arts, the companions of Apollo, were among the most popular images in the classical period and also later.

The nine Muses – Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania, and Calliope – were shown with their attributes (which were subject to modification in individual chronological periods) accompanying Apollo, Orpheus, Sappho and other prominent individual – philosophers, poets, artists and others – on mosaics but also in other forms of art.

The Muses are almost unavoidable in classical literature and poetry. Homer begins his epics by invoking the Muses (the *Iliad*, the *Odyssey*), while Hesiod writes in the *Theogonia* of the conception and birth of the Muses.

Although numerous examples are known to date of mosaics with images of the Muses (individual figures or figures of all of the Muses) belonging to the chronological period of the 2nd to the 6th centuries AD, it seems to us that the mosaic showing the figure of the poetess Sappho with the Muses from Solin (Salona) is among the most interesting of the images with this theme.

Mosaics with images of the Muses are known to date from Greece (Elis, Kos, Mitilena, Sparta), the Near East (Hadra – Alexandria, Antioch, Baalbek, Gerasa, Miletus, Daphné) Croatia (Solin – Salona), Bosnia and Herzegovina (Panik near Bileća), Italy (Ostia, Baccano, Napoli, the Vatican), Germany (Trier), the Iberian Peninsula (Mérida, Itálica, Arróniz, Moncada, Montemayor, San Julián de la Valmuga, Torre de Palma), and northern Africa (Cherchel – Caesarea, Hippone – Hippo Regius, Bulla Regia, El-Djem – Thysdrus, Carthage, Kasserine – Cillium, Lemta – Leptis Minus, Medina – Althiburus, Sfax – Taparura, Sousse – Hadrumetum).

The mosaic from Solin with the figure of the poet Sappho with the Muses was discovered below the presbyterium of the Christian basilica (basilica episcopalis urbana). The damaged mosaic, composed in the opus tessellatum technique, was polychromic with a fine fabric. The mosaic consists of squares framed with four decorative bands of varied ornamental patterns (meanders, triangles, braids) within which are located two concentric circles. In the smaller, inner circle the poetess Sappho is shown, sitting below a festoon. The Muses appear in segments of the second circle in separate rhomboid fields. The best preserved figure is that of Terpsichore, while Clio, Melpomene and Calliope are recognizable. The names of Clio and Thalia are preserved in entirety, and the names of the remaining Muses are legible, i. e. their names are partially preserved. Nothing remained preserved of the Muses Euterpe and Urania.

The names of the Muses are written in Greek, as is the name of the poetess Sappho. The mosaic is dated to the 2nd or 3rd century AD, and it decorated one of the rooms of the Roman bath complex.

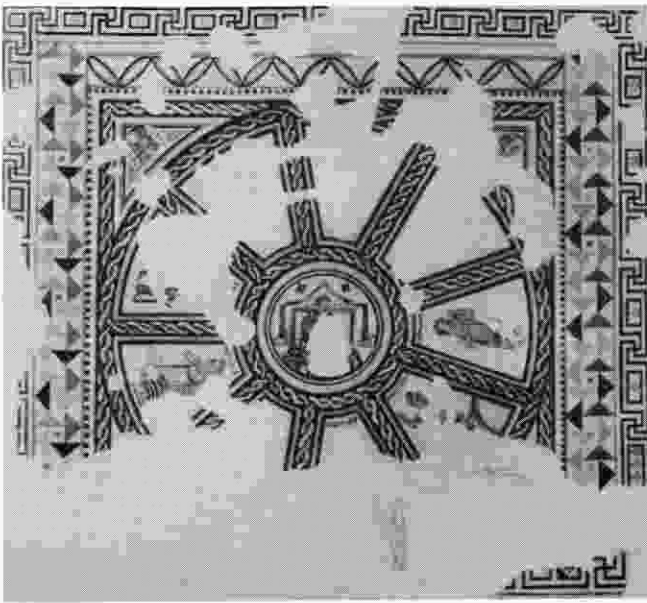
The Solin mosaic "Sappho with the Muses" conjures up the Oriental-Greek milieu of Salona. A question may be asked: why exactly was the poet Sappho shown, and why were the names written in Greek letters? With the arrival of the Romans in this region, the Greek language and its alphabet became lost in the overwhelming nature of the Roman lifestyle, but it cannot be said that they entirely disappeared. In areas in which the Greek language and Greek alphabet had never arrived, the first written word was Latin; however, in certain areas Greek would become the second spoken language of the local population, which was increasingly enlarged by sizeable number of immigrants from the eastern provinces in which this was the basic language of communication. This was especially the case in Salona, in Christian

Salona where the main bearers or protagonists were oriental, mainly Syrians. In Salona, a city where from the earliest days three languages could be heard – "domestic", Greek and Latin – the language of its first Greek inhabitants (particularly from the 3rd century BC) became mixed with the Greek language of the new oriental inhabitants, and this dialect (koine) then coexisted with similarly "corrupted" Latin speech. Salona expanded from a central fortified city (oppidum) into a large and extensive city of elongated form, which as early as Lucan was allegorically described as "longae Salonae". This new section of the city, the eastern part (urbs orientalis), became the district of new immigrants, easterners, who were simultaneously the missionaries of Christianity in this area, and also the propagators of the Greek language and all the traditions of the complex Hellenic world.

The individual who commissioned the mosaic with the Muses and the poetess Sappho undoubtedly came from this milieu, with prominent economic status or elevated esthetic criteria, as is apparent in comparison to other mosaics with this theme. Namely, comparing the remaining mosaic, it may be established that among the more interesting images are those from Elis, Baalbek, Gerasa, Arróniz, and Trier. However, in terms of the manner of production, geometrical motifs, the elegance of the composition and the style in general, the Salonian mosaic belongs among the very best mosaic decorations. The composition itself, in its simplicity, with the names of the Muses and the poet Sappho, expresses the Greek-Oriental milieu and spirit which was dominant in Salona, the metropolis of the province of Dalmatia. The mosaic thus conjures up this Oriental-Greek milieu, regardless of whether the individual who commissioned it was from long settled group or was a newly arrived inhabitant of the Adriatic metropolis.

Translated by

Barbara SMITH-DEMO

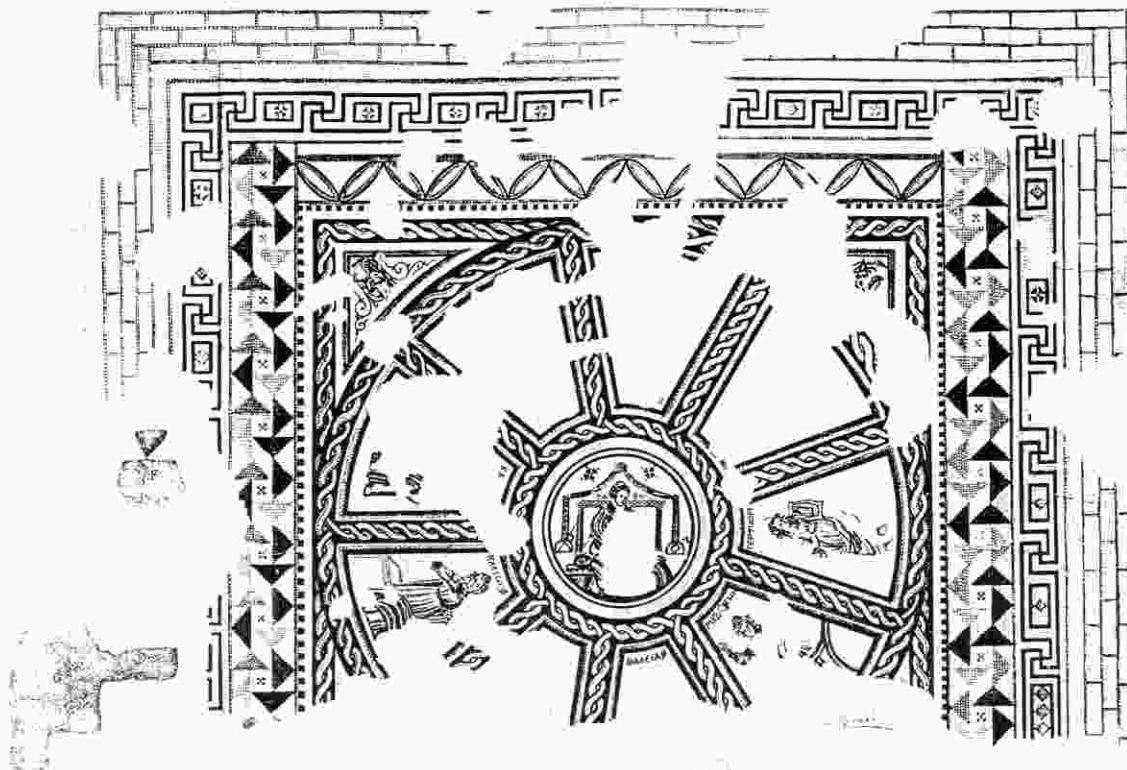

T. 1,1. Solin (Salona), Mozaik s Muzama i pjesnikinjom SAPPHO, 2. ili 3. st. posl. Kr.

Pl. 1,1. Solin (Salona), mozaic with the Muses and the poetess SAPPHO, 2nd or 3rd cent. A. D.

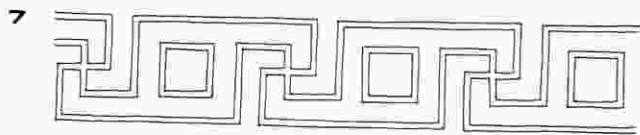
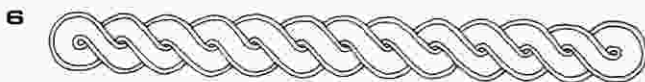
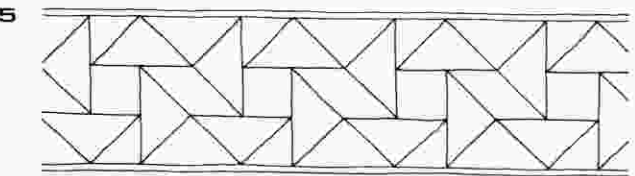
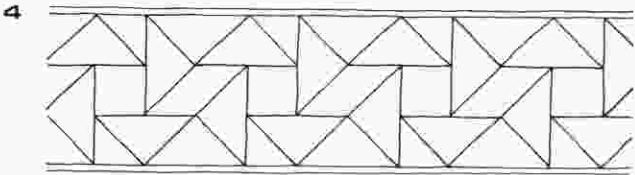
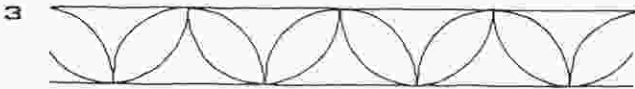
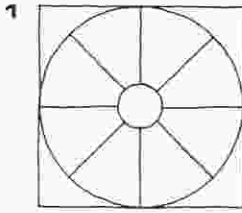
T. 1,2. Solin (Salona), Mozaik s Muzama i pjesnikinjom SAPPHO, detalj, Muza KLIJO.

Pl. 1,2. Solin (Salona), mozaic with the Muses and the poetess SAPPHO, detail, the Muse KLIJO.

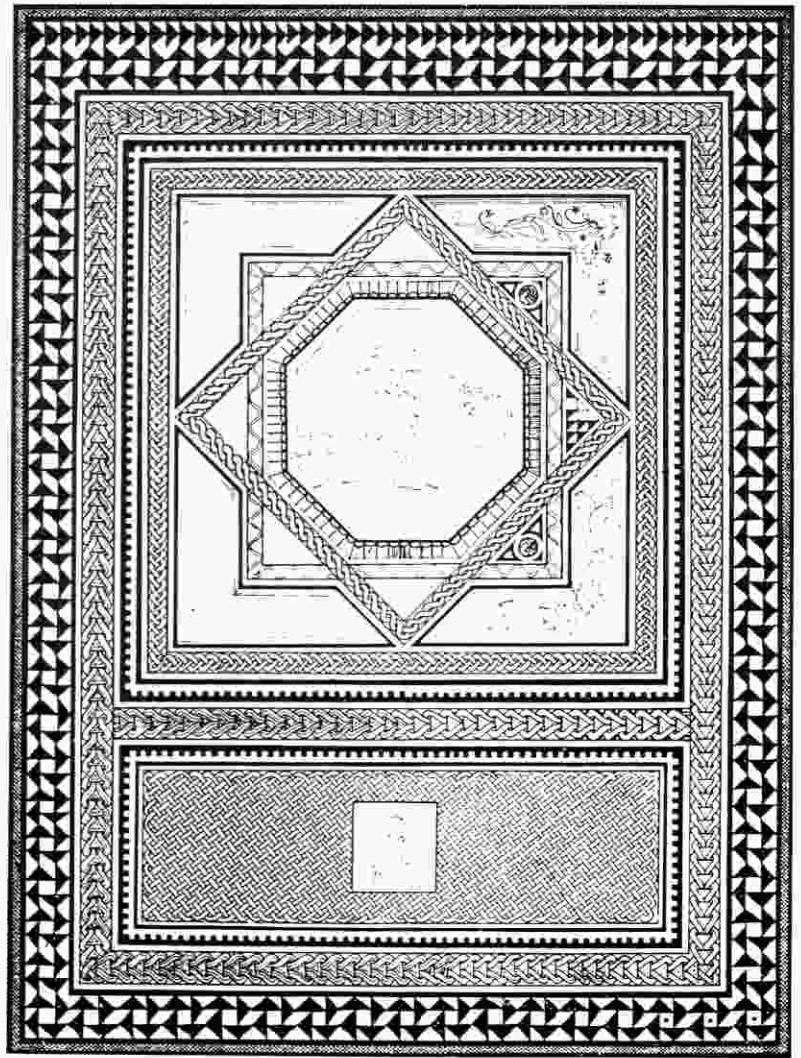
T. 2. Solin (Salona), Mozaik s Muzama i pjesnikinjom SAPPHO, crtež (prema FORSCHUNGEN I)

Pl. 2. Solin (Salona), mozaic with the Muses and the poetess SAPPHO, drawing (from FORSCHUNGEN I)

T. 3. Solin (Salona), shema kompozicije mozaika s Muzama i pjesnikinjom SAPFO, br. 1 Bordure, br. 2 – 7

Pl. 3. Solin (Salona), plan of the composition of the mosaic with the Muses and the poetess SAPPHO, no. 1 Borders, nos 2 – 7

T. 4.1. Panik kod Bileće, Rekonstrukcija mozaika s ORPEJEM (prema ČREMOŠNIK)

Pl. 4.1. Panik near Bileća, reconstruction of the mosaic with ORPHEUS (from ČREMOŠNIK)

T. 4.2. Panik kod Bileće, Muza KALIOPE (prema ČREMOŠNIK)

Pl. 4.2. Panik near Bileća, the Muse CALLIOPE (from ČREMOŠNIK)